

ŚWIATOWY SPIS ROLNY 1960 R.

Termin „światowy spis rolny” oznacza całość przeprowadzanych narodowych spisów rolnych na świecie w danym, lub najbliższym roku, w ramach ogólnoświatowego planu. Myśl zorganizowania światowego spisu rolnego wynika przede wszystkim z potrzeby uzyskania porównywalnych danych o strukturze rolnictwa w różnych krajach. Znaczenie przedstawienia narodowych danych o strukturze rolnej w sposób umożliwiający ich porównanie w skali międzynarodowej, zostało po raz pierwszy podkreślone w programie akcji zainicjowanej przez Międzynarodowy Instytut Rolnictwa w latach dwudziestych. Instytut proponował wtedy, aby każdy z krajów przeprowadził u siebie spis gospodarstw z jednoczesnym wykazaniem powierzchni pod zbiorami oraz pogłowia, zgodnie z wzorem opracowanym przez Instytut i zatwierdzonym przez jego ogólne zebranie. W pracy tej wzięło udział ponad 40 krajów i 24 niesamodzielne i zależne terytoria. Wyniki zostały zebrane i ogłoszone przez Instytut pod tytułem: „Pierwszy Światowy Spis Rolny (1930)”. Instytut, zachęcony powodzeniem i wzbogacony doświadczeniem tego spisu, wysunął projekt światowego spisu rolnego na rok 1940. Projekt ten spotkał się z aprobatą, niestety jednak wybuch drugiej wojny światowej uniemożliwił jego przeprowadzenie.

W 1945 r. Międzynarodowa Organizacja Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) przejęła obowiązki b. Międzynarodowego Instytutu Rolnictwa. Jednym z jej pierwszych zadań zleconych przez konferencję było zaplanowanie i przygotowanie programu światowego spisu rolnego w 1950 r. W spisie tym wzięły udział 52 kraje i 54 niesamodzielne i zależne terytoria. W porównaniu do spisu z 1930 r. udział krajów był znacznie większy, wiele jednak pozostało braków szczególnie w odniesieniu do

Azji. Spis w 1950 r. obejmował właściwie tylko ok. 60% ogólnej powierzchni rolniczej świata.

Od początku istniał zamiar, aby światowe spisy rolne były powtarzane co 10 lat. W związku z powyższym FAO projektuje przeprowadzenie następnego spisu w roku 1960.

IX Konferencja FAO odbyta w Rzymie w listopadzie ub. r. poświęciła wiele uwagi zapowiedzianemu na 1960 rok światowemu spisowi rolnemu. Uchwałą o zorganizowaniu takiego spisu podjęła jeszcze w 1955 r. VIII Konferencja FAO, polecając jednocześnie dyrektorowi generalnemu przygotowanie szczegółowego programu.

Opracowany przez Biuro FAO szczegółowy program spisu został omówiony na 5 konferencjach regionalnych i na międzynarodowej konferencji ekspertów w Rzymie, z udziałem ekspertów Sekretariatu ONZ oraz szeregu organizacji międzynarodowych.

Tak opracowany program był przedmiotem szczegółowej analizy IX konferencji FAO. Ciekawa dyskusja doprowadziła do uchwalenia przez Konferencję rezolucji, nie tylko zatwierdzającej program, ale również zawierającej szereg postanowień, dotyczących pomocy jaką FAO zaoferowało swym członkom w przygotowaniu i przeprowadzeniu spisu, a nawet w statystycznym opracowaniu zebranego materiału spisowego. Uchwalony program, podobnie jak przy spisie w 1950 roku, opiera się na dwóch wykazach badanych zjawisk. Wykaz pierwszy (krótki) obejmuje dane o zasadniczym znaczeniu dla rolnictwa światowego jako całości, a wykaz drugi (rozszerzony) zawiera również pozycje o znaczeniu regionalnym lub nawet krajowym. Rezolucja IX konferencji FAO zaleca, aby kraje biorące udział w spisie, uwzględniły wszystkie pozycje wykazu pierwszego, natomiast z drugiego będą mo-

gły wybrać tylko te, których zbadanie dyktują potrzeby i warunki danego kraju.

W porównaniu ze spisem 1950 r. program na 1960 r. zawiera szereg zasadniczych i cennych zmian.

Oba programy zawierają zalecenie tabelarycznego ujęcia danych spisowych. Program 1950 sugerował, aby jedynie pozycje objęte krótkim wykazem były opracowane tabelarycznie, ale jednocześnie, aby wszystkie tabele uwzględniały klasyfikację danych wg wielkości gospodarstw. Krótki wykaz wówczas zawierał aż 26 pozycji. Program na rok 1960 zaleca, aby wszystkie badane zjawiska — objęte zarówno wykazem krótkim jak i rozszerzonym — były opracowane tabelarycznie, ale klasyfikację wg wielkości gospodarstw zaleca jedynie w odniesieniu do wykazu pierwszego, obejmującego obecnie zaledwie 6 pozycji wspólnych dla całego świata. W ten sposób zapewniona została większa elastyczność programu, dzięki której każdy kraj będzie mógł opracować program dostosowany do swoich specyficznych potrzeb, a jednocześnie zapewniona będzie porównywalność wyników badań zjawisk objętych programami większej ilości krajów.

Większa elastyczność opracowanego programu da maksymalne korzyści tylko wówczas, jeżeli kraje uczestniczące w spisie w pełni wykorzystają go dla zbadania przede wszystkim cech struktury i organizacji rolnictwa, wspólnych dla poszczególnych rejonów, a nie całego świata. Wychodząc z tego założenia konferencja poleciła Sekretarzowi FAO, aby zorganizował dalsze konsultacje regionalne dla przygotowania w ramach programu ogólnego również programów regionalnych.

Bardzo istotną zmianą wprowadzoną do programu na 1960 r. jest dostosowanie go do zmian jakie zaszły w organizacji i strukturze rolnictwa w okresie powojennym. Równie cenną innowacją jest uwzględnienie w większym niż dotychczas stopniu — zgodnie z zaleceniem Zgromadzenia Ogólnego ONZ i Rady Społeczno-Gospodarczej — społecznych aspektów rolnictwa.

FAO chce pokusić się o zebranie materiałów, które rzuciłyby światło na takie zagadnienia jak pojęcie „gospodarstwo”, formy władania ziemią, stosunki pomiędzy właścicielem i dzierżawcą ziemi itp. Być może że uda się zebrać materiały, umożliwiające klasyfikację gospodarstw wg ich charak-

teru ekonomicznego. Będzie można ująć również takie zjawiska jak chłupnictwo i inne uboczne źródła zarobkowania ludności rolniczej, w okręgach, gdzie zjawiska te odgrywają większą rolę.

Na obecny program światowego spisu rolnego, podobnie jak na poprzedni, składa się dziesięć działów:

- 0 — Użytkownik, gospodarstwo, i formy prawne użytkowania ziemi.
- 1 — Struktura użytków.
- 2 — Rośliny uprawne.
- 3 — Zwierzęta gospodarskie i drób.
- 4 — Zatrudnienie w rolnictwie.
- 5 — Ludność w gospodarstwach rolnych.
- 6 — Maszyny rolnicze oraz środki transportu.
- 7 — Nawadnianie i osuszanie.
- 8 — Nawożenie gleby.
- 9 — Produkcja leśna i rybactwo.

Każdy z działów poprzedzony jest wstępem, po którym następuje lista proponowanych pozycji spisowych, definicje oraz proponowane tabele.

W niektórych działach zaszły w stosunku do spisu 1950 roku istotne zmiany, które pokrótce zostaną omówione.

W dziale „0” program 1950 r. zajmował się **zagadnieniem własności i dzierżawy**, natomiast wszystkie inne formy prawne użytkowania ziemi były objęte jedną wspólną pozycją. Obecnie w tym dziale bardzo znacznie została rozbudowana część dotycząca różnych form prawnych użytkowania ziemi. Ponadto osobne pozycje zostały wprowadzone dla gruntów użytkowanych przez osiedleńców oraz wspólnot plemiennych lub wiejskich. Obie te kategorie posiadają szczególne znaczenie dla szeregu krajów gospodarczo słabo rozwiniętych.

Program 1960 r. proponuje również zebranie bardziej szczegółowych danych o najczęściej spotykanych warunkach dzierżawy.

Ważną innowacją — ściśle związaną z coraz bardziej wzrastającym zainteresowaniem społecznymi aspektami rolnictwa — jest wprowadzenie pozycji dotyczącej prawnego charakteru użytkownika, czy jest nim osoba cywilna, korporacja, spółdzielnia, kolektyw, czy też państwo. Zagadnienie to zostało uznane za tak ważne, że włączono je do pierwszego (krótkiego) wykazu.

W spisie 1950 r. niektóre kraje, zwłaszcza Ameryki Łacińskiej, za gospodarstwo uważały ziemię położoną w granicach jednostki podziału administracyjnego. Grunty położone poza gra-

nicami takiej jednostki traktowano jako osobne gospodarstwo. Taka praktyka prowadziła do spaczenia prawdziwego obrazu, w niektórych wypadkach błąd sięgał in plus do 30% ogólnej ilości gospodarstw. Program 1960 r. uznaje konieczność ograniczenia pojęcia gospodarstwa do działek gruntu leżących niezbyt daleko od ośrodka administracyjnego całością gospodarstwa, ale nie uzależnia pojęcia „gospodarstwa” od administracyjnego podziału państwa.

Dział programu „Struktura użytków” w stosunku do spisu 1950 r. nie uległ zasadniczym zmianom. Zostały wprowadzone tylko dodatkowe zróżnicowania podziału gruntów ornych, uwzględniające specyfikę niektórych krajów, np. podział sadów i ogrodów na handlowe i przydomowe, uprawy pod szkłem itp.

Wysuwane są liczne żądania domagające się informacji dotyczących gruntów potencjalnie zdalnych do uprawy. Większość takich gruntów znajduje się jednak poza granicami gospodarstw. Jedynie kraje, w których została przeprowadzona dokładnie klasyfikacja wszystkich gruntów, mogłyby dostarczyć dostatecznie dokładnych informacji.

Program dotyczący użytkowania gruntów zawiera w związku z tym jedynie fakultatywną pozycję w ramach podgrupy „inne grunty”.

Ilość roślin, które program proponuje objąć spisem, jest znacznie większa niż w 1950 r. Zrobiono to na podstawie doświadczeń ubiegłego spisu światowego. Nowe rośliny są jednak w większości uprawami o znaczeniu rejonowym i dlatego poza nielicznymi wypadkami są umieszczone w wykazie rozszerzonym (drugim).

Ciekawą zmianę wprowadzono w stosunku do plantacji stałych (drzewa, szczypty, krzewy). Program 1950 wymagał informacji o liczbie drzew lub roślin w wieku owocowania, a z braku takich danych, informacji o areale pod takimi uprawami. Doświadczenia spisu w 1950 r. wykazały, że na tym tle powstawały nieporozumienia, a otrzymane dane statystyczne nie zawsze były porównywalne. Dla uniknięcia tych błędów program proponuje, aby spisem objąć zarówno obszar uprawy, jak ilość drzew i krzewów i w obu wypadkach uwzględnić dodatkowe rozbięcie na rośliny owocujące i nie owocujące lub obszar zajęty przez każdą z tych grup.

Spis rolny nie jest najlepszą metodą uzyskiwania informacji o produkcji.

Niemniej w 1950 r. szereg krajów w czasie spisu rolnego zebrało informacje w tej dziedzinie. Na tej podstawie, w rozszerzonej liście programu 1960 uwzględniono również i ten dział. Choć dane dotyczące produkcji mogą być niezbyt dokładne, to zbadanie różnic w wydajności produkcji w zależności od charakteru gospodarstw, może być pożyteczne.

W wielu krajach, zwłaszcza Ameryki Łacińskiej i Afryki, jednym z problemów sprawiających największe kłopoty przy zbieraniu danych spisowych, są mieszaniki lub uprawy współrzędne. Program 1950 zakładał szacunkowe określenie części gruntu przypadającej na każdą z upraw, ale nie dawał wskazówek, jak taki szacunek należy przeprowadzać. Obecny program rozwiązuje to w ten sposób, że do szacunku należy przyjąć obszar taki, jaki byłby potrzebny gdyby każda z upraw prowadzona była oddzielnie.

W dziale „Zwierzęta gospodarskie i drób” główną różnicą pomiędzy programami 1950 i 1960 r. jest pozostawienie obecnie do swobodnego uznania klasyfikacji bydła wg wieku. Głównym celem takiej klasyfikacji jest uzyskanie danych dotyczących liczby zwierząt dojrzałych i tych, które nie osiągnęły jeszcze dojrzałości. Ponieważ jednak wiek, w którym zwierzęta osiągają stan dojrzałości jest różny i zależy od szeregu warunków, pozostawiono wolną rękę w określeniu odpowiednich granic wieku.

Narodowe spisy rolne przeprowadzone około 1950 r. wykazały znaczne zainteresowanie klasyfikacją całego bydła rogatego wg celów gospodarczych, jakim ma służyć, a nie tylko pod kątem widzenia produkcji mleka. Program 1960 uwzględni to zainteresowanie.

Klasyfikacja drobiu z wyczerpującą dokładnością została uznana za tak trudną, że postanowiono drób usunąć z krótkiej listy pozycji spisowych, zalecanych wszystkim krajom.

W działach „Zatrudnienie w rolnictwie” i „Ludność w gospodarstwach rolnych” program 1960 r. zasadniczo się różni od programu 1950. Ten ostatni podchodził do zagadnienia zatrudnienia w rolnictwie w dwójaki sposób. Po pierwsze zawierał szereg pytań odnoszących się do krótkiego okresu czasu (tydzień), bezpośrednio poprzedzającego datę spisu. Tę grupę pytań program 1960 uwzględnił.

Na wypadek gdyby tydzień taki nie był reprezentatywny dla normalnego lub przeważającego stanu zatrudnienia, program 1950 r. zalecał drugą grupę pytań, odnoszących się do całego roku i sklasyfikowanie wszystkich zatrudnionych wg długości czasu zatrudnienia w gospodarstwie rolnym, na podstawie tych pytań. Klasyfikacja taka najczęściej nie była dokonywana ze względu na trudności uzyskania wystarczających danych, dotyczących stanu zatrudnienia na przestrzeni całego roku poprzedzającego spis. Program 1960 rezygnuje z tej grupy pytań.

Z drugiej strony dane z jednego tygodnia, poprzedzającego spis, posiadają tylko ograniczoną wartość, ze względu na sezonowe wahania w stanie zatrudnienia. Dla rozwiązania tej trudności, program 1960 r. proponuje przeprowadzenie szeregu kolejnych, wyrywkowych przeglądów zatrudnienia w gospodarstwach różnych typów, na przestrzeni całego roku poprzedzającego spis. Program sugeruje również wprowadzenie podziału na robotników stałych, sezonowych, dorywczo zatrudnionych itp.

Określenie „zatrudnienie w rolnictwie” było różnie rozumiane przez kraje biorące udział w światowym spisie w 1950 r. Dlatego program 1960 stara się uporządkować to zagadnienie przez wprowadzenie dokładnej definicji. Uwzględnienie przez poszczególne kraje całego działu zatrudnienia zostało pozostawione do swobodnego ich uznania.

Szósty dział programu „**Maszyny rolnicze oraz środki transportu**” zawiera pytania dotyczące ilości różnego rodzaju maszyn rolniczych, ciągników i samochodów. Żaden z innych działów nie wykazuje tak daleko idących zmian w porównaniu ze spisem 1950 r., jak właśnie ten. Spowodował to niesłychany postęp w mechanizacji rolnictwa, jaki miał miejsce od ostatniego spisu światowego. Lista maszyn zawierała w 1950 r. zaledwie 6 pozycji, obecnie aż 60. Większość ich jednak umieszczona jest w wykazie rozszerzonym i jedynie dane o ilości motorów spalinowych, elektrycznych, traktorów i młocarni, autorzy programu chcieliby zebrać we wszystkich krajach, biorących udział w spisie rolnym, umieszczając te pozycje w wykazie krótkim (pierwszym).

Druga zasadnicza zmiana dotyczy rodzaju informacji, jakie należałoby zebrać. Zamiast ilości maszyn pracujących w gospodarstwie, program prze-

widuje zebranie informacji o ilości i rodzajach maszyn, jakie użytkownik posiada na własność oraz czy poza tymi maszynami w gospodarstwie używane są również maszyny, nie będące własnością gospodarza. Ważną nową pozycją stanowią informacje o warunkach na jakich maszyny są wypożyczane gospodarstwu.

W szeregu krajów rozwój rolnictwa hamowany jest brakiem środków transportu. Dlatego programem zostały objęte również te główne środki transportu, jakich gospodarstwo używa dla dostarczenia swych produktów pierwszemu ich nabywcy.

W **dziale 7** obecny program kładzie nacisk raczej na **powierzchnie istotnie nawadniane**, a nie na te, które zostały zaopatrzone w urządzenia do nawadniania, jak to miało miejsce w spisie 1950 r. Proponuje się również zebranie informacji co do metod nawadniania oraz typu przedsiębiorstwa zaopatrującego gospodarstwo w wodę.

W **dziale 8**, poza określeniem powierzchni, na której są stosowane **nawozy sztuczne i naturalne**, program 1960 roku wymaga podania ilości stosowanych nawozów. Nawozy sztuczne zostały podzielone wg głównych składników pokarmowych.

W **dziale ostatnim: produkcja leśna i rybactwo** proponowane są: w grupie produktów leśnych tylko dane o drewnie opałowym i okrągłakach, a dane dotyczące produkcji rybnej są ograniczone jedynie do ryb w stawach sztucznych.

Opracowany przez FAO program przewiduje również rozwiązanie szeregu problemów techniki przeprowadzenia spisu i opracowania materiału spisowego.

Spis w 1950 r. wykazał, że wiele krajów nie jest jeszcze w stanie samodzielnie przeprowadzić spisu, dla innych koszty przeprowadzenia pełnego spisu mogą okazać się zbyt wielkie. Potrzebna jest więc pomoc FAO, która jednym krajom umożliwiłaby, a innym pomogła w przeprowadzeniu spisu i opracowaniu zebranych materiałów.

Zatwierdzony program i rezolucja uchwalona przez konferencję FAO przewiduje różne formy tej pomocy.

FAO chce przede wszystkim udostępnić wszystkim swym członkom doświadczenia zebrane w czasie spisu w 1950 r. Pierwszy tom raportu zawierający wyniki spisu 1950 r. został już rozesłany. W opracowaniu jest drugi tom. Omawia on definicje i zasady, na

jakich opierały się narodowe spisy. Tom ten będzie przydatny szczególnie przy opracowywaniu przez poszczególne kraje swych kwestionariuszy i instrukcji spisowych.

Publikacje tego typu nie mogą jednak dostarczyć krajom planującym spis wszystkich potrzebnych do tego szczegółowych informacji. Chcąc przyjść z możliwie pełną pomocą, FAO proponuje, aby kraje, które będą chciały z niej skorzystać, przesyłały Sekretariatowi FAO projekty swych kwestionariuszy i instrukcji spisowych, przed ich ostatecznym zatwierdzeniem, do wypowiedzenia się w jaki najpraktyczniejszy sposób można pogodzić potrzeby danego kraju z wymaganiami porównywalności uzyskanych rezultatów w skali międzynarodowej.

FAO zamierza również udostępnić szereg opracowań dydaktycznych dotyczących stosowania metody reprezentacyjnej w takich dziedzinach, gdzie metoda ta może mieć zastosowanie, jak również opracowań z zakresu metod opracowywania materiału spisowego.

Pierwsza grupa opracowań daje przegląd doświadczeń szeregu krajów. Doświadczenia te dotyczą zastępowania metody spisu pełnego metodą reprezentacyjną, stosowania systemów mieszanych, użycia metody reprezentacyjnej w celu uzyskania bardziej dokładnych wyników, itd. Prace te dotyczą również stosowania próbnych badań w celu opracowania zasad zestawienia materiału, kwestionariuszy i definicji spisowych oraz sprawdzenia dokładności danych spisowych.

Próbne spisy dają również możliwość sprawdzenia czy organizacja terenowa spisu jest dostatecznie przygotowana do wykonania zadań i czy program dotyczący opracowania zebranych w czasie spisu materiałów jest właściwy.

Informacje dotyczące opracowania zebranego materiału spisowego mają upowszechnić znajomość niezbędnego sprzętu oraz metodyki opracowań.

FAO łącznie z Biurem Statystycznym ONZ ma zorganizować rejonowe centra szkoleniowe i seminaria, przede wszystkim w rejonach słabo rozwiniętych. Przewidziane są stypendia na przeszkolenie

pracowników spisowych różnych krajów. O ile środki finansowe na to pozwolą, FAO zamierza pomóc przy organizacji narodowych szkoleniowych ośrodków spisowych.

Łącznie z Biurem Statystycznym ONZ, FAO zorganizuje zespoły ekspertów, które będą pomagały krajom w przygotowaniu i przeprowadzeniu spisu.

Mają być zorganizowane również ośrodki dla zestawiania wyników przy pomocy mikrofilmów, szybkobieżnych maszyn lub konwencjonalnego sprzętu — w zależności od potrzeb.

Zestawienia materiałów spisowych pochłaniają zazwyczaj do 50% ogólnych kosztów spisu. Niezależnie od trudności finansowych, szereg krajów napotkało podczas spisu 1950 r. poważne trudności natury technicznej i organizacyjnej. FAO chce nie tylko zapoznać kraje z różnymi metodami zestawiania materiału, ale bezpośrednio pomóc w tej pracy krajom, które takiej pomocy będą potrzebowały.

Szereg mniej rozwiniętych krajów już wyraziło chęć, aby zestawień zebranego materiału spisowego dokonać w jakimś centralnym ośrodku przy pomocy nowoczesnego sprzętu elektronicznego. Byłoby to nie tylko rozwiązaniem trudności organizacyjnych, ale mogłoby znacznie obniżyć koszty spisu.

Ustawodawstwo szeregu krajów utrudnia, a czasem wręcz zakazuje przekazywania oryginalnego materiału spisowego w ręce instytucji obcych. To może przeszkodzić realizacji powyżej omówionego planu. Jeśli jednak dostatecznie duża ilość krajów zażąda takiej bezpośredniej pomocy od FAO, może, zorganizowanie takiego ośrodka opłaci się i konferencja poleciła Dyrektorowi Generalnemu dokładne zbadanie tej sprawy.

Praca podjęta przez FAO nad przygotowaniem spisu Rolnego w 1960 r. jest przykładem współpracy międzynarodowej i pozytywnej roli, jaką w zacieśnieniu tej współpracy odgrywają wyspecjalizowane agencje ONZ, w tym wypadku Międzynarodowa Organizacja Wyżywienia i Rolnictwa (FAO).

B. Lisowski